

dialektologija ne more privoščiti posebnih lingvističnih prijemov in specialnih sintez, dokler niso obdelani temelji: jezikovni podatki, kakršni so. In da bi si takšne temelje pridobila, ni kazalo drugega kot mesece in mesece romati z nahrbtnikom po dalmatinskih vaseh in iskati tisti jezikovni podatek, ki bo postal osnovno dejstvo čakavske dialektologije. Šele njegovim učenecem se je posrečilo, po zaslugi neutrudljivega učitelja, zgraditi takšno stavbo hrvatske dialektologije, kjer je smotrno uporabljena ta ali ona novejša lingvistična metoda.

Vsaka smrt je huda, smrt profesorja Hrašteja pa je naravnost tragična za hrvatsko

dialektologijo. Slovar čakavskega narečja, ki ga je zasnoval in sestavljal, je končan samo do črke S. In kdor se količkaj spozna na hrvatsko jezikovno stvarnost, v kateri sta čakavščina in kajkavščina neločljiva dela kulturne, književne, pa tudi nacionalne biti, se bo prav zgrozil ob misli, da je smrt profesorja Hrašteja morda za dolgo odložila izid dela, ki naj bi bilo temeljni kamen sodobne integracije treh narečij. Tako je neusmiljeno odloženo delo, ki bi, čeprav s stoletno zamudo, vendarle izrazito povežalo pretekla stoletja z našim časom.

Vatroslav Kalenič
Filozofska fakulteta Ljubljana

Zapiski, ocene in poročila

POLJSKA KNJIGA O VPRAŠANJIH SPLOŠNEGA JEZIKOSLOVJA*

Za povojno poljsko jezikoslovje, posebno za krakovsko središče, je značilno, da s prizadevanjem razvija lingvistično vejo, ki je pri Slovencih vse premalo znana — splošno jezikoslovje. To jezikoslovno področje že zaradi širokega raziskovalnega obsega razpravlja predvsem o teoretičnih in metodoloških možnostih za opis in klasifikacijo jezikov sveta. Poznavanje tako raznovrstne teoretične in dejanske jezikoslovne problematike ji seveda omogoča razlage, zamisli in sinteze, ki raziskovalcem posameznih jezikov kažejo nove delovne rešitve, raziskovalne perspektive, obenem pa tudi odločilno vplivajo na razvoj posameznih lingvističnih strok kot so npr. fonologija, akcentologija, leksikologija, sintaksa in druge.

Ne preseneča nas dejstvo, da je v krajšem času za izidom knjige *Jezykoznawstwo* (1965) prezgodaj umrlega profesorja za splošno jezikoslovje T. Milewskega, ki je na dostopen način razložil strukturalni pogled na jezik, izšla knjiga, Mańczaka, ki pa se predvsem kritično ukvarja z dosežki splošnega jezikoslovja in strukturalizma posebej.

Nekateri sodobni poljski jezikoslovci, med njimi Doroszewski in Mańczak, se s strukturalistično metodo raziskovanja ne strinjajo. Značilnost te metode, očita Mańczak, je v tem, da z apriorističnih izhodišč (je-

zik je sistem, vrednost znaka izhaja iz opozicije) pristopa k analizi jezika. Za ugotavljanje zakonitosti različnih jezikovnih sistemov upošteva zelo malo gradiva. Tako prihaja do preuranjenih zaključkov in sintez, ki niso v skladu z dejansko jezikovno t. j. »materialno« stvarnostjo — in to je njena pomanjkljivost.

V omenjenem delu, ki je zbornik (321 strani) vsebinsko strnjениh, logično dopolnjujočih se razprav s konkretnjšega področja splošnega jezikoslovja, Mańczak na eni strani kritično zavrača strukturalistično metodo, na podlagi novih argumentov zavrača številne priznane ugotovitve, hipoteze mladogramatične šole in še starejšega jezikoslovja, obenem pa nas predvsem seznanja z manj popularno, a zelo eksaktno statistično raziskovalno metodo jezika. »Aprioristična doktrina« Saussurea zanj ni sprejemljiva iz dveh razlogov: definicija — jezik je sistem znakov, ki služijo sporazumevanju — je zanj presplošna; jezik pojmuje samo kot konkretno materialno, tj. pisano ali govorno realizacijo. Obstoj abstraktne sheme odklanja, zanika. Jezik je *samo tekst*. Iz te definicije pa izhaja tudi namen oziroma predmet jezikoslovja. Jezikoslovni predmet raziskovanja je *tekst*. To raziskovanje zahteva, podobno kot naravoslovne vede, kar najbolj natančno, induktivno metodo. Opis jezika mora biti odraz dejanskega stanja in preverljiv po načelu »sinteza je preverjanje analize« (podobno, kot je v kemiji mogoče preverjati, da je

* W. Mańczak, *Z zagadnień jezykoznawstwa ogólnego*, Wrocław—Warszawa—Kraków, 1970.

H₂O res voda). Jezikoslovje je induktivna znanost, ki naj raziskuje to, kar dejansko obstaja, ne pa tega, kar je »potencialno«. Kaj po Mañczakovem mnenju omogoča jezikoslovcu eksaktno in zanesljivo raziskovanje, katera metoda omogoča pravilno sintezo? Pri opisovanju posameznega jezika bodisi v sodobnosti ali preteklosti, pri primerjalnih opisih genealoškega ali tipološkega značaja, je edini zanesljiv kriterij natančna statistična analiza vseh jezikovnih dejstev in na podlagi te analize odkrita splošna jezikovna pravila, ki morejo dokončno razjasniti nerešena vprašanja v sodobnem opisnem jezikoslovju ali na novo razložiti v zgodovini jezikoslovja napačno prikazane pojave, domneve ali celo splošno sprejete, a za raziskovanje usodne, napačne trditve.

Vsa nadaljnja konkretna izvajanja v posameznih poglavjih, kot so: *Doktrina Saussurea*, *Pravilo Zipta v širšem pomenu*, *Pojasnitev regularnega fonetičnega razvoja*, *Pravilo neregularnega fonetičnega razvoja*, *Naglašene in nenaglašene besede*, *Pravilo analogičnega razvoja*, *Pravilo zveze med razlikovalnostjo in frekvenco jezikovnih elementov*, *Supletivizem*, »Prazno mesto«, *Semantični razvoj in frekvenca*, predstavljajo stvarno polemiko s strukturalističnim načinom razlaganja jezikovnih pojavov.

Kot protiutež strukturalističnim »apriorizmom« (jezikovni pojavi so dihotomičnega značaja, zato je za jezik značilna simetrija; Mañczak ta mnenja zavrača z dokazi za asimetričnost v glasoslovju in drugod) in z modnimi »terminološkimi inovacijami« izraženih znanih gramatičnih dejstev (kar se mu zdi še toliko večji nesmisel, ker so termini enako stvar konvencije kakor drugi jezikovni znaki), avtor naglaša pomembnost odkritja splošnih jezikovnih pravil, ki jih je mogoče aplicirati na gradivo katerega koli jezika, a zagotavljajo konkretne ter točne rezultate in sinteze. Od navedenih, za razvoj konkretnega raziskovanja pomembnih pravil, kot so: Pravilo Grimma in Raska o zakonitostih glasoslovnega razvoja ide. jezikov; pravilo Behaghela o besednem redu istorodnih členov (npr. *Art und Weise* — krajša beseda je na prvem mestu); pravilo Horna — nepravilnost fonetičnega razvoja končnic oziroma morfemov se bistveno ne razlikuje od nepravilnosti fonetičnega razvoja v besedah in besednih skupinah; pravilo o zgradbi onomatopoeičnih in ekspresivnih besed, kjer si vokali ali tudi konzonanti sledijo v določenem zaporedju (npr. bim-bom, pif-paf, itd.), pa je seveda za jezikoslovje zdaleč največjega pomena Zipfovo pravilo o

zvezi med pogostnostjo in dolžino besede, ki ga je mogoče uporabiti v vseh plasteh jezikov (uvršča ga med revolucionarna odkritja). Pravilo Rf = constans, kar pomeni, da je koeficient pogostnosti besed in njihovega uvrščanja (range) v tekstu stalen. To pravilo je izhodišče za sestavljanje frekvenčnih slovarjev in tudi drugih statističnih raziskovanj v jeziku. Na glasoslovje aplicirano Zipfovo pravilo ugotavlja, da je kompliciranost glasov obratno sorazmerna z njihovo pogostnostjo. To pravilo oziroma njegove modifikacije (Pravilo zveze med razlikovalnostjo in pogostnostjo jezikovnih elementov) je odkril Mañczak in je avtorjev ključ za stvarno in prodorno analizo jezika-teksta ter za ustrezno sintezo.

Pojasnjuje, zakaj so ustni vokali pogostejši od nosnih, nepalatalni soglasniki pogostejši od palatalnih, zakaj so male črke pogostejše od velikih, osnovne besede pogostejše od izpeljank, 3. os. edn. pogostejša od drugih, ednina pogostejša od množine in dvojine, sedanji čas pogostejši od drugih časov, itd. V navedenih poglavjih avtor analizira vrsto nerešenih in že rešenih (a slabo!) pojavov iz sodobnih indoevropskih jezikov ter njihovega zgodovinskega razvoja. Pred našimi očmi razkriva prepričljiva dejstva tudi v številkah in izvaja zaključke, ki izhajajo iz jezikovnega gradiva in omenjenih pravil. Prepričljiv dokaz koristnosti uporabljene metode.

Naj omenim samo nekatera njegova dognanja oziroma nove razlage. Pravilo — ako med pogostejše in redkeje rabljenimi glasovi obstaja razlika, se redkeje rabljeni glasovi hitreje razvijajo — daje novo razlago za dispalatalizacijo poljskih šumnikov š, ž, č, dž (ki naj bi se po mnenju strukturalistov razvila zaradi izrazitejši opozicije do s, z, c, dz), za zanik psl. ъ, ѣ, za izgubo kvantitet v poljščini, itd. Prav tako je v drugih poglavjih ovrženih precej starih, na »avtoritetah« oprtih »resnic«. Posebno zanimivo je pojasnjen neregularni fonetični (in morfološki) razvoj, ki je tako oviral mladogramatike. Iz frekvence izhajajoče pravilo, da je za morfeme, besede in besedne skupine s povečano pogostnostjo, velikokrat značilen neregularni fonetični razvoj, pojasnjuje številna vprašanja. Npr. za razlago srbohrvatske končnice gen. pl. fem. — ā (žen-ā) obstaja kar 15 hipotez (G. O. Svane); podobno je z mnogimi razlagami končnic v fleksiji. Razložljive pa so s Hornovim pravilom.

Na podlagi podobne analize ugotavlja zakonitosti o naglašanih, nenaglašanih oziroma

ma stransko naglašenih (enkličitnih) besedah in besednih skupinah. Ugotavlja, da je »lista« enklitik v vsaki poljski slovnici drugačna. Izpopolnjuje jo z novimi še neznanimi shemami (iz preverjenega gradiva), iz katerih je razvidno, da se v »enkličitnem stanju« lahko pojavljajo vse besedne vrste (npr.: gaz'etka ści'enna; pr'oszę b'ardzo). Analogični razvoj morfologije uravnava več pravil, med katerimi naj posebej omenim pravilo krajsanja oziroma daljšanja morfemov v odvisnosti od frekvenca. Tako je razložljiva v poljščini odprava premen v sklanjatvi in spregatvi. Pogosteje rabljene sedanji čas je v poljščini ohranjen, manj pogosta aorist in imperfekt sta izginila. Zipfovo pravilo oziroma njegova modifikacija je izhodišče za razlago supletivizma, ki je značilen za najpogostejše besede vseh jezikov (v frekvenčnih slovarjih so uvrščene med 1000 najpogostejših); npr. besede: oče — *mati*, sin — *hči*, *teta* — *stric*; oblike zaimkov: *jaz* — *mi*; glavni in vrstilni števniki: *eden* — *prvi*; antonimi: *velik* — *majhen*; *dobro* — *zlo*. Pri analizi pomenskega razvoja z vidika pogostnosti zavrača Meilletovo sociološko razlago óženja oziroma razširitve pomenskega obsega besede (ali izposojenke) pri prehodu iz nižje družbene plasti v višjo in nasprotno. Iz frekvence je razvidno (analizira francoske izposojenke v nemščini v francosko-nemškem slovarju Sachs in Villattea), da izposojenka v drugem jeziku zoži pomen zaradi manj pogoste rabe. Pomembna je uspešnost enakih kriterijev analize v onomastiki, kjer se že tudi pojavljajo po avtorjem mnenju nepotrebne in nejasne lar-purlartistične strukturalistične razlage. Na podlagi istih kriterijev zavrne oziroma točneje izoblikuje Bartolijevo tezo o relativni kronologiji jezikovnih pojavov predzgodovinske dobe na podlagi njihove geografske razporeditve. Razlaga o perifernih arhaizmih je samo »relativna«, v centralnem jezikovnem območju so arhaizmi le manj vidni.

V drugi polovici knjige so npr. poglavja: *Slovar in slovnica*, *Fonologija*, *Opisna slovnica*, *Racionalni izbor gesel v slovarjih*, *Genealoška klasifikacija jezikov*, *Transformacijsko-generativna slovnica*, *Praktična uporabnost lingvistike*, ki vsebujejo predvsem kritični pretres različnih jezikoslovnih koncepcij. Po njegovem mnenju so zgrešene zaradi dosedanjega nepopolnega poznavanja sinhroničnih in diahroničnih jezikovnih pojavov, v zadnjem času tudi zaradi neupoštevanja oziroma nepoznavanja že znanih dejstev. Rešitev današnje krize, v kateri po njegovem je sodob-

no jezikoslovje, vidi v predstavljeni metodi, ki vsem področjem jezikovnega opisa odpira nove možnosti in zagotavlja jezikoslovju večjo praktično vrednost. Predvsem opisna slovnica in slovarji morajo biti sestavljeni na podlagi realnih dejstev, šele tako bodo izginila svojevoljna neutemeljena in v sebi nasprotna normativna pravila, navodila, prepovedi in priporočila (pri nekaterih besedah je npr. provincialni izvor razlog za prepoved, pri drugih se priporoča; enako nesmiselno je, posebno s širšega jezikovnega vidika, gojiti jezikovni purizem, saj je osnovna naloga jezika, da narode povezuje in združuje, ne pa ločuje, itd.). Zelo zanimivo je prikazan odnos med slovarjem in slovnico. Razlika med njima je v bistvu kvantitativnega značaja. Slovnica je kvintesenca, kondenzacija, sinteza leksikografije. Leksikograf daje informacije o posameznih besedah, slovniciar posreduje tiste informacije, ki so tipične za večje ali manjše skupine besed. Kvaliteta in uporabnost slovarja pa je odvisna od pravilnega izbora virov, pri katerem se je treba ravnati po merilih pogostnosti. Mańczak odločno zavrača fonološko koncepcijo kot nestvarno in aprioristično; pojem »praznega mesta« v sistemu je zanj čista fikcija. Odklanja generativno slovnico Chomskega kot terminološko »inovacijo« odkrivanja znanih dejstev in primerek kompliciranja preprostih resnic. Zavrača strukturalizem in potrebo po teoretičnem raziskovanju in iskanju v jezikoslovju. Pravi: »Vrednost metode ne tiči v njej sami, ampak se pokaže v rezultatih, ki so z njo doseženi. Metoda je tem boljša, kolikor bolj je temeljita in kolikor bolj enotne rezultate daje« (194). Odklanja »potencialnost« in predvidljivost v jezikoslovju; toda prav to je pri normiranju knjižnega jezika zelo važno. Iz teh »nestvarnih, shematičnih« zamisli o funkcioniranju jezikovnega sistema pa je končno izšla tudi tako konkretna in zanesljiva statistična metoda raziskovanja, ki jo bodo, kakor tudi avtor upa, sčasoma izpopolnili celo stroji!

Po njegovem prepričanju so vse spremembe v jezikovnem razvoju kvantitetnega in ne kvaliteta značaja, kakor ugotavljajo strukturalisti. V danem položaju z avtorjem ni nujno polemizirati, saj gre za dve različni pojmovanji jezika, ki se v praktičnih raziskavah lahko dopolnjujeta. Konkretno raziskovanje jezikovnega gradiva lahko teoretična izhodišča, ugotovitve ali posplošitve ene ali druge raziskovalne metode na podlagi stvarnih dokazov sprejme ali ovrže.

Ne glede na avtorjevo stališče do strukturalizma lahko rečemo, da so nekatere, čeprav »drugotne strukturalistične vrvine« značilne tudi zanj. Izhodišče njegove analize je sinhronično, priznava arbitralnost znakov, neprestano išče funkcionalne zakonitosti jezikovnih prvin; včasih začuti celo potrebo po terminološki »inovaciji«, sicer ne bi bilo razumljivo, zakaj je Milevskega termin »klasyfikacija historyczna« nadomestil s terminom »genealogiczna«. Sprašuje se po namenu jezikoslovja in poudarja potrebo po izkoriščanju in uveljavljanju teh dognanj v praksi. Strinjamo se z njim, da dejanski jezikovni opisi daleč zaostajajo za teoretičnimi razglabljanji strukturalistov, vendar nam Slovencem še nikakor ne grozi »larpurlatiščno teoretično brezdelje«, ki izhaja po avtorjevem mnenju iz pomanjkanja konkretnega raziskovalnega dela, ker se številno jezikoslovcev večja, raziskovalna problematika pa se statistično manjša. Tudi glede praktične uporabnosti stroke se z avtorjem strinjamo, da je treba na njeni podlagi poskrbeti za dovršeno »normira-

nje«. Prav normativno področje pa za uspešno rešitev mnogih drobnih vprašanj, vsaj kar zadeva položaj slovenskega knjižnega jezika, zahteva dodatno definicijo o knjižnem jeziku, saj Mańczakova splošna definicija jezika zajema vse, kar je govoreno ali tiskano v razponu od individualnega govora, dialekta do vseh zvrsti knjižnega jezika v preteklosti in sedanjosti; tudi vprašanje »purizma« za nas ni tako preprosto. Kriterij normiranja, ki ga priporoča, je načelo pogostosti, ki izhaja iz dejanske analize jezikovnega stanja. Jezik je tekst oziroma so teksti. In če vprašamo, na katere tekste naj pri normiranju apliciramo to načelo? Na sodobne knjižne tekste z najvišjo naklado, odgovarja Mańczak. Preostane nam še eno vprašanje: ali res lahko vse verjamemo statističnim podatkom? Delo odlikujejo: široko poznavanje jezikov in jezikovnih pojavov, kritična in prodorna analiza, svežina in duhovitost v sklepanju. Našli bomo v njem veliko delovnih izkušenj in raziskovalnih spodbud.

Martina Orožen
Filozofska fakulteta Ljubljana

PREPORODOVCA IN KLADIVARJA JUŠA KOZAKA KULTURNA IN NARODNA KONCEPCIJA, IZPOVEDANA V LITERARNEM PISMU O GOSPODINU FRANJU

Preporodovec Juš Kozak je svoj odnos do slovenstva in jugoslovanstva pa tudi do njunega medsebojnega razmerja razgrnil, kakor je znano, najprej v 12. številki Preporoda, 25. junija 1913, in nato še v leposlovnih Celici leta 1932. Žal pa je ostalo pozabljeno Kozakovo literarno pismo, ki ga je z Dunaja poslal uredništvu Književnih novosti, izhajajočih na Reki v uredništvu Milana Marjanovića.¹ Kozak je še poprej objavil v Književnih novostih literarno pismo o Kraigherjevem romanu Kontrolor Škrobar, naslednje njegovo pismo, nanašajoče se na Gospodina Franja, neposredno izhaja iz prvega. Obe pismi pa sta v resnici oceni novih slovenskih romanov. Podobno kot Župančič v kritiki Gospodina Franja² tudi Juš Kozak meni, da novega romana Podlimbarskega ne gre »presojati s strogo umetniškega stališča, temveč iz povsem drugih vidikov, ki jih je podal pisatelj z romanom samim«, oziroma kakor pravi v odstavku poprej, »na socialnem,

političnem in kulturnem polju«. A Juš Kozak se kljub temu ne izogne tudi umetniškemu vrednotenju romana in sklepa: »Roman ni umetniško zasnovan niti dovršen. Tehnika je vrlo pomankljiva. Pisatelju pa se je posrečilo, kar je hotel ustvariti: kulturno sliko, kjer bijeta dva naroda boj za prevlast. Tako korumpirana uprava ne more naroda, elementarnega v svojem bogatem čustvovanju in mišljenju, nikdar prebaviti, kvečjemu podjarmiti. Ustvaril nam je preživelno sliko, tako da človek kljub nedostatni tehniki in umetniškega obdelanja ne more odložiti romana, temveč sledi toliko in toliko nerazrešenih problemov, da se končno povsem zatopi v življenje romana ter sledi pazno motrečemu idealistu na vseh njegovih potih (...). Na par mestih se je pač povzdignil pisatelj do strogo umetniškega slikanja (...). Vstajo je pisatelj izborno podal: ne govori o njej, temveč na široko poda njene premise v socialnem in političnem življenju, v karakteru naroda, a matematični rezultat na podlagi teh premis je odločen in drzen. Zato tudi uspeh ni izostal (...). Malo je dosedaj del, v katerih bi pisatelj tako globoko pro-

¹ Kozak J. Dunaj. Literarno pismo. Podlimbarski: Gospodin Franjo. Književne novosti, Zagreb—Rijeka. 1/1914, 347—348, 364—365.

² O. Župančič: Gospodin Franjo. Sn 1914, 123.